

Csörsz Rumen István

„népdalunk után indulva...”

Arany János nép- és közköltési mintáiból¹

Arany János 1874-ben összeírt (legalábbis akkor letisztázott), kottás dalgyűjteményét a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára őrzi.² A szakirodalomban sokáig *népdalgyűjtemény*ként emlegették, részben jogosan. A címlap valóban e szavakat őrzi (bár nem Arany, hanem a vélhető ötletgazda, Bartalus István írta oda), s Kodály Zoltán és Gyulai Ágost is ilyen címmel adta ki az első kritikai kiadást.³ A csaknem 150 darabot őrző kottás kéziratot a költő tudatosan olyan dallamokból állította össze, amelyeket gyermek- és ifjúkorában tanult. Ilyenformán leginkább az 1820–30-as évek falusi és mezővárosi dalkincsét őrzi, mindenekelőtt Nagyszalontán, a debreceni kollégiumban és a vándorszínészek körében divatos népdalokat, közköltészeti és műköltészeti alkotásokat.

A gazdag gyűjtemény azonban korántsem ad teljes képet Arany János nép- és közdalismeretéről. Nem is ezzel a céllal készült, hanem valóban leletmentés-ként, emlékiratként. S ha csupán ennek anyagával szembesítjük Arany saját verseit, jóval kevesebb (bár nagyon értékes) kapcsolóelemet találunk,⁴ mint hogyha kitágítjuk a kört, s legalább a tanulmányaiban-cikkeiben-szövegeiben idézett dalrészleteket is számításba vesszük. Az alábbi kis gondolatfüzérrel viszont olyan „háttérszövegekből” szeretnék ízelítőt adni, amelyek még e körön is kívül állnak, de a korabeli olvasó vagy éneklő közönség könnyen felismerhette őket. Arany nem feltétlenül akarta elrejteni e populáris idézeteket, különösen néhány korai versében, amelyek szélesebb társadalmi felhasználását tervezte, például ponnyván is kiadta őket.

1.

Röggvest idekívánkozik az *Összes Költemények* (1867) hatodik kötetéből az *Elegyes darabok* bevezetője, ahol Arany így fogalmaz a korai balladakísérleteiről: „Ezek elsőjét (*Rákócziné*, mely azonban most sem »opportunos«) még 48-ban írtam, csupán *népdalunk nyomán indulva*, előbb, mint csak egyet is láttam

¹ A tanulmány az OTKA-NKFIH 104758. és 108503. sz. pályázata keretében készült az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében.

² MTA KIK Kézirattár K 501.

³ *Arany János népdalgyűjteménye*, közzéteszi Kodály Zoltán, Gyulai Ágost, Bp., Akadémiai, 1952.

⁴ Ezekről bővebben lásd megjelenés előtt álló tanulmányomat a 2017. tavaszi nagyszalontai és akadémiai Arany János-emlékülések anyagát közlő tanulmánykötetben (várhatóan 2017 végén), „Melyben a dal megfogandhat”: *Arany János Dalgyűjteménye mint ihletforrás* címmel.

volna az éjszaki balladából.”⁵ Az 1848-ban közreadott, politikai célzásokkal teli ballada kezdő szakasza:

Mi lett téged bús gilice madárka?
Párom után nyögdécselek bezárva;
Vas kalitkám csillog-ragyog, aranyos!
De a lelkem, –
Hejh! a lelkem
Fenekéig zavaros.⁶

Vajon mit jelent, hogy „csupán népdalunk után indulva”? A balladának (hiszen ekként jelöli meg a költő) tartalmi szempontból nem ismerjük szoros népköltési vagy közköltészeti párhuzamát. Talán egy távoli kivétel mégis akad, a Tosca-történet magyar megfelelője, vagyis a *Fehér László*.⁷ A közismert balladában a bíró a fogva tartott Fehér László hűgát, Annát állítja válaszút elé, aki odaadja saját ártatlanságát a bátyja megszabadulásáért – akit eközben mégis kivégeznek. A ballada 1838-ban jelent meg ponyvakiadásban,⁸ s – noha a *Dalgyűjtemény*ben nem szerepel – Arany jól ismerhette akár onnan, akár Erdélyi János népköltészeti antológiájából,⁹ s természetesen a színhagyományból is. Ennek fontos jele, hogy több írásában kitüntetett szereppel ruházza fel ezt a balladát. 1856-ban így ír: „E balladák legfőlebb csak *magyarban* ujak, de én a formát nem teremtém, csak átültetém magyar földre; sőt tulajdonkép ezt se én tevém: a magyar népköltészet már bírt balladákkal, melyek amaz északiakkal meglepő hasonlatot mutatnak. »Megöltek egy legényt« – [»]Fehér László« már mintául szolgálhata.”¹⁰ Külön megemlíti *Naiv eposzunk* című tanulmányában (1857) is: „Csak a Fehér László című zsványballadára hivatkozom, melynek benső alkata, dacára a silány verselésnek, tökéletes költői kompozíció [...]”.¹¹ A dán balladáról szólva, 1860-ban ismét szóba kerül: „De még a betyárrománc is sülyedő irányt látszik venni: a Sobri-félék sehogy sem állják meg a versenyt az Angyal B., Barna Péter históriával, hogy Fehér Lászlót ne is említsem.”¹² Szabó Sámuel erdélyi tanár és népköltési gyűjtő ismerhette Aranynak e balladához

⁵ Arany János, *Kisebb költemények*, kiad. Voinovich Géza, Bp., Akadémiai, 1951 (Arany János Összes Művei, 1; a továbbiakban: AJÖM I), 403. Kiemelés tőlem – Cs. R. I.

⁶ *Uo.*, 42.

⁷ A ballada legbővebb tartalomlemezése: Rudasné Bajcsay Márta, *Folyosóról folyosóra: A variánsok útvesztői között. Egy dallamtípus Fehér László-balladái*, Budapest, L’Harmattan, 2016 (Szóhagyomány).

⁸ *Pl. Két dallók* [1838], München, Bayerische Staatsbibliothek, k. j. n.

⁹ *Népdalok és mondák*, [I], A Kisfaludy Társaság megbízásából szerk., kiad. Erdélyi János, Pest, Beimel József, 1846 (Magyar Népköltési Gyűjtemény), 386. sz.

¹⁰ Arany – Csengery Antalnak ([Nagy]Kőrös, 1856. jún. 23.) = Arany János, *Levelezés 2: Levelezése 1852–1856*, kiad. Sáfrán Györgyi et al., Bp., Akadémiai, 1982 (Arany János Összes Művei, 16; a továbbiakban: AJÖM XVI), 711.

¹¹ Arany János, *Naiv eposzunk* = A. J., *Tanulmányok és kritikák*, kiad. S. Varga Pál, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 (Csokonai Könyvtár: Források, 4), I, 74.

¹² Arany János, *Régi dán balladák* = *uo.*, II, 437.

fűződő viszonyát, s 1864-ben külön felhívta a költő figyelmét, hogy székelyföldi gyűjtőútján „megkaptam *Fejér Lászlót* is hasonlíthatatlanul szebb, gyöngédebb és tökélyesb kivittel, mint az Erdélyi-féleé”.¹⁵

A *Fehér László*-ballada tehát Arany számára valósággal a magyar népballada prototípusa volt, hatásáról ilyenformán nem túlzás elgondolkodnunk. A *Rákóczi* cselekménye például mintegy a népballada inverze! A fejedelem hitvese csak látszólag veszi át a közvetítő szerepet, valójában nem válik férje árulójává (sőt leleplezi az ármányt), s önfeláldozásával a saját további rabságát vállalja: „Személyemnek Magyarország nagy ára”. Néhány motívum később a *Mátyás anyja* soraiban is visszaköszön, már az alaphelyzet (elszakított hozzátartozók, üzenetváltás) párhuzamokat sejtet, ha nem is teremt szoros kapcsolatot. A kalitkában sínylődő (vagy odacsalogatott) madár toposza ugyancsak régóta jelen van a magyar irodalomban, legszebben a XVII. századi magyar kéziratos költeszetben, majd annak közköltési és népi utóéletében bontakozik ki. Arany a magyar népdal irodalmi szerepét vizsgálva egy 1671-es erdélyi kéziratból idézi a „Nem szoktam, nem szoktam / Kalitkában lakni” strófát,¹⁴ jelezve, hogy e daltípust népi eredetűnek tartja. Szorosabb tematikus előzményről azonban továbbra sincs tudomásunk a folklórból. *Rákóczi* figuráját voltaképp Arany emeli be az irodalomba, feltehetőleg a történész Horváth István egyik műve ihletésére.¹⁵

A népdalhatás tehát jó eséllyel inkább formai; minden bizonnyal egy dallamot követve írta a verset Arany. Ezekre a „neszmék”-re, zenei-metrikai (s néha tartalmi) háttérötletekre, „csírákra” egy *ars poetica* értékű levelében utal: „mert a zeneiség áll legközelebb a még eszmévé nem fejlett érzelemhez”.¹⁶ A levél töredékes vázlatában még mélyebbre tekint az alkotáslélektanban:

Kevés számu lyrai darabjaim közül most is azokat tartom sikerültebbeknek, a melyek dallamát hordtam már, mielőtt kifejlett eszmém lett volna – úgyhogy a dallamból fejlődött mintegy a gondolat. Sőt balladáim fogalmazásakor is, az első, még homályos eszme felközlésnél már ott volt a rhythmus, a dallam, rendszerint nem eredeti, hanem valamely régi népdalhang, mely nem tudom micsoda sympathiánál fogva épen a szülemelő eszméhez társult, illeté és semmi más. Ezért esett meg rajtam nem egyszer, hogy ha a fölveté dallam formáit, rhythmusát a nyelv később nem bírta, noha az eszmével már tisztába jöttem, még sem tudtam azt más, talán kényelmesb formába önteni, hanem az elkezdett mű töredék maradt.¹⁷

¹⁵ Szabó Sámuel – Arany Jánosnak (Marosvásárhely, 1864. márc. 26.) = Arany János, *Levelézés 4: Levelézése 1862–1865*, kiad. Új Imre Attila et al., Bp., Universitas–MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2014 (Arany János Összes Művei, 18; a továbbiakban: AJÖM XVIII), 428.

¹⁴ Arany János, *A magyar népdal az irodalomban* (1848 előtt? / 1860–1861) = A. J., *Tanulmányok és kritikák, i. m.*, I, 82. Forrása a *Petrovay Miklós-énekeskönyv* (1670–1672) lehetett.

¹⁵ Horváth Mihály *A magyarok története* (Pápa, 1844) c. kötetének egy részlete lehet az ihlető; vö. AJÖM I, 421; Köszönöm Szilágyi Mártonnak, hogy a készülő új kritikai kiadás vonatkozó jegyzetét is megismerhettem.

¹⁶ Arany János – Szemere Pálnak (Nagykőrös, 1860. ápr. 14.) = Arany János, *Levelézés 3: Levelézése 1857–1861*, kiad. Korompay H. János et al., Bp., Universitas, 2004 (Arany János Összes Művei, 17; a továbbiakban: AJÖM XVII), 389–391.

¹⁷ *Uo.*, 867., a szövegjavításokat összevontam.

A neszmék hatását már Arany pályájának korai szakaszában megfigyelhetjük. Mind a dallamkövető versszerzés régies technikája, mind a nótajelzésben felidézett énekszövegek egyes szavainak-rímeinek átvétele virágzó hagyományként vette körül már diákéveiben, s jól ismerte Csokonai és Pálóczi Horváth Ádám ide sorolható műveit.¹⁸ Nem meglepő, hogy ő maga is könnyen alkalmazta e megoldásokat. E tekintetben a neszméről vallott elvei valójában egy igen ősi költői-énekmondói improvizációs technikát, illetve az abból táplálkozó közköltési, dallamkövető poézist életik tovább és nemesítik meg egy új, romantikus (egyediség-elvű) irodalom keretei között.

A *Rákócziné* versformája egyesek szerint a *Dalgyűjtemény* egyik mulató-nótájából jön:¹⁹

Még aszondják a kapások nem lesz bor:
Hát mit iszik a vén bíró ilyenkor?
Alig, alig, alig várja az estét,
Hármasával négyesével üritgeti az itczét.²⁰

A metrikai kapcsolatot nem lehet kizárni, hiszen Arany kézírásával ezt az egy, ilyen (bővült 11-es metrumú) dalt ismerjük. Gond nélkül rá is lehet énekelni a balladát erre a diákos bordalra. A műfaja azonban kissé távolinak tűnik egy történelmi ballada komolyságához, talán akad közelebbi dallamihletője az Arany-versnek. Valószínűbb, hogy az 1848 márciusában kiadott, Erdélyi János szerkesztette *Népdalok és mondák* III. kötetének egyik nyitó szövege lehet az ihlető: „Kiöntött a Duna vize messzire”²¹ – ennek másik két szakasza a „Nincsen kedvem, elvitte a fecske / gólya” vándorstrófa, amelyet viszont Arany szintén felidézett a *Dalgyűjtemény*ben.

Kiöntött a Duna vize messzire
Valamennyi szép leány van, elvitte;
Fogja hát ki mindenki a magáét,
Ne szeresse soha senki, soha senki, a másét.

Nincsen kedvem, mert elvitte a fecske,
Egy száraz jegenyefára letette,
Akkor leszek, – édes rózsám, a tied,
Mikor az a jegenyefa, jegenyefa, megered.²²

¹⁸ E verstechnikák XVIII. századi adatairól bővebben: Csörsz Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, Bp., Argumentum, 2009 (Irodalomtörténeti Füzetek, 165), 87–106; a költőelődökről: Uó, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban 1700–1800*, Bp., Universitas, 2016 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok), 213–323.

¹⁹ Kodály Zoltán jegyzete = *Arany János népdalgyűjteménye, i. m.*, 50.

²⁰ I. rész 6. sz.

²¹ *Népdalok és mondák: Harmadik kötet*, a Kisfaludy-Társaság megbízásából szerk., kiad. Erdélyi János, Pest, Beimel József, 1848 (Magyar Népköltési Gyűjtemény), III. 6. sz., 4; Pápa.

²² E két szakasz izometrikus változata 1844-ben, Szigligeti Ede *Zsidó* c. népszínművében is szerepel betétdalként (I. szak 5. jelenés). Közismertségéhez már ezért sem férhet kétség. Valószínűleg az 1838-as dunai árvíz emlékét őrzi.

Nincsen kedvem, mert elvitte a gólya,
Mert ott jártam, a hol nem kellett volna.
Lesz még kedvem, majd elhozza a szélvész,
Füred alatt, Füred alatt, majd kifogja a révész.

Mátray Gábor kottás kézírata azonban arra figyelmeztet, hogy a fenti szerelmi panaszdal melódiája voltaképpen azonos volt/lehetett a bordaléval.²³ Ilyen formán a metrikai alapötlet mégiscsak közös tőről fakad, noha a szövegszerű kapcsolatok inkább az előbbihez kötik a *Rákócziné* motívumait. Az Erdélyi-féle szöveg 3. szakaszát Arany kézírata izometrikus 4×10-es változatban őrzi:

Nincsen kedvem elvitte a gólya
Mert ott jártam hol nem kellett volna
Lesz még kedvem meghozza a szélvész
Komáromnál kifogja a révész²⁴

Noha ez a konkrét dallam nem lehetett a *Rákócziné* metrikai előképe, ám a szövegcsalád másik, Erdélyitől idézett képviselője jogosan került látóköriünkbe. A 4×10-es dallam kapcsán Arany a margón egy fontos megjegyzést tesz egy harmadik szövegről, amelyet bizonyosan jól ismert, s nemcsak a közös dallam miatt fontos nekünk: „Ebből alakult »Bécs várostól stb.«”. Ez nem más, mint a reformkori magyar értelmiség egyik hazafias kesergője – épp Bécs vezérmotívumával:

Bécs várostól, nyugotról keletre
Hidegen fú a szél,
Bánatot hoz a magyar nemzetre,
Mert vele felhő kél.
Hej Bécs város, hinné-e valaki,
Érted mennyi magyar vér omla ki? [...]

Duna! vized mért olyan keserű,
Árkok mért van tele?
Mert Pozsonynál sok keserű könnyü
Húllott abba bele.

-----²⁵

Ezekre a kesergőbb tónusú dallamokra már jobban el tudjuk képzelni a *Rákóczinét* Arany belső hangján dúdolva. Bár nem a „Bécs várostól” ósdallamánál, hanem egy másiknál, de Arany *Dalgyűjteményében* is találunk belső ismétléssel kibővülő 11-es sorokat, például:

²³ Mátray Gábor kottás kézírata (Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára 2969/I-II, 376–377) szerint a feljegyző 1846-ban és 1850-ben Nyitrán és Pesten ismerte meg a dallamot. „Nincsen kedvem, mert a fecske elvitte” kezdettel, a 4. sor belső szövegismétléseivel örökítette meg.

²⁴ I. rész, 34. sz.

²⁵ *Népdalok és mondák*, [1], i. m., 347. sz., az 1. és 3. versszak részletei. A – – jellel helyettesített részt bizonyára a cenzor húzatta ki, esetleg a közreadó előzetes óvatossága.

A Tiszából a Dunába foly a víz, foly a víz
 Mi dolog az, édes babám hogy te sírsz, hogy te sírsz?
 Hogy ne sírnék, hogy lehetnék többé víg, többé víg?
 Most kezdtelek szeretgetni, s már elméssz, már elmíssz.²⁶

A korabeli olvasónak azonban már az első strófa záró ríme utat nyitott további közköltészeti asszociációk felé. A *zavaros* jelző ugyanis rendszerint a szerelmi hűség megbomlásáról, a párkapcsolat ellentmondásairól szóló dalokban jelenik meg, s mindig a folyóvizek (Duna, Tisza) „küszöbképével” társul, amelyek előrevetítik a lelki tusakodást:

Zavaros ez a víz nem tiszta
 Zsúzsikám még egyszer jöjj vissza
 Én nem megyek többet már vissza
 Zavaros ez a víz nem tiszta²⁷

Zavaros a Tisza vize, nem tiszta,
 Rávezetem fakó lovam, nem iszsza.
 Hogy is inná, mikor olyan zavaros?
 Nem vagyok én a rózsámmal szabados.²⁸

S ne feledjük: Arany balladája szintén hűségpróbát mutat be, csak politikai kényszerben. Az iménti közdal-idézet(ek) egyébként egy másik Arany-dalhoz is modellként szolgált(ak):

Duna vize lefelé foly, nem vissza,
 Régi baját magyar ember elissza
 Azt mivel széles-magas kedvében,
 Majd megszakad belé a szív keblében!²⁹

A korabeli közönség versasszociációiról szólva fontosnak tartom, hogy Arany több, jól észrevehető műköltői utalást (intertextust) benne hagyott a *Rákóczi* szövegében. Kölcsey *Hymnus*ának egyik alliteráló, jelzős szerkezetét³⁰ tükrözi vissza az alábbi, többször visszatérő kifejezés:

²⁶ I. rész, 71. sz. A sorvégi ekhózás a 4×11-es strófát zenei értelemben 4×14-essé változtatja. (Ezeknek a 3 szótagú ütemeknek a dallama is jóformán azonos, tehát valóban visszhangserepük volt.) A *Dalgyűjtemény* következő dala, a „Korcsmárosné be barna, be barna” kezdetű mulatódal szintén ekhós szerkezetű, de itt 4×7-esről bővül 4×10-esre.

²⁷ *Szatmári melodiárium* (1820-as évek) 112; a *Hol lakik kend hűgom? Patakon* kezdetű szerelmi dalfűzér (111–112) 4. versszaka.

²⁸ *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiről*, szerk. Arany László, Gyulai Pál, Bp., Athaeum, 1872 (*Magyar Népköltési Gyűjtemény*, 1), 306, 11. sz., Szabolcs megye.

²⁹ *Népdalok*, [2]: *Sírva jön a magyar nóta világra* (1856) = AJÖM I, 264.

³⁰ Amelynek nyelvi szépségét a versidom-tanulmányban is említi, vö. Arany, *Tanulmányok és kritikák*, i. m., I, 296.

[...] Én pediglen
Fogva vagyok
Büszke Bécsnek várában.

Büszke Bécsnek rettenetes császára!
Minek engem itt tartani bezárva? [...] ³¹

Ugyanilyen jól kirajzolódik egy Csokonai-idézet. Az *emberiség 's a' szeretet* című, verbunkos dallammal terjedő vers alighanem az 1830-as években is közkedvelt volt a debreceni kollégiumban, s hosszabb-rövidebb változatban énekelték, megőrizve a „Felfogadtam [száz- meg százszor]” kezdő sort, amely egyúttal több strófa kezdő szava is. A mindenféle női csábításnak hátat fordító dalocska egyik szakasza:

Felfogadtam mindenekre,
Rá sem nézek őkemekre;
Mert mind vesztembe kerül. – – –
Meg is álltam emberül. ³²

A strófa (egyben a vers) kezdő szava és a 4. sor Aranynál jól felismerhető:

Felfogadtam, meg is állom emberül

A fejedelemné búcsúszavai szintén közköltési eredetűek. A XVIII. századi magyar lírában állandó motívummá vált a katonaság miatti búcsúzás (már Csokonai közismert *Bútsú-vétele* és *Szegény Zsuzsi...-ja* előtt), ehhez állandó szókinccs járult. Például:

Felkötötted, rózsám, kardodat,
Viselje az Isten dolgodat! ³³

A *Rákócziné* két első strófáját nyitó „Mi lelt téged...” ismétlődő formulája viszont Arany saját, egy évvel korábbi másik balladakísérléséből, a *Szőke Panni*-ből is fülünkbe cseng, ráadásul szintén egy hervadozó női szépség megszólításakor:

Mi lelt téged szőke Panni?
Fiatal vagy még meghalni;
Képeden volt egy pár rózsá,
Hova lett ily hamar róla? ³⁴

³¹ AJÖM I, 42–43. Kiemelés tőlem – Cs. R. I.

³² Az *Ódák* (1805) szövegváltozata.

³³ *Egynéhány kiválogatott nóták* (XIX. század 1. fele) 18b. Ez a sorpár néha az „lta a verbunk, rózsám, mit tegyék?” kezdősorral párosult, amelyet Arany a *Dalgyűjtemény* I. 25. tételének alternatív szövegeként említ, tehát megint csak bizonyosra vehetjük, hogy jól ismert és idézhető.

³⁴ AJÖM I, 13.

Úgy is tekinthetjük, mint egy jól bevált balladai eszközt, egy előre becsiszolt nyelvi panelt, ami jó szolgálatot tesz a műfaji kohézió megteremtésekor. Másrészt ne feledjük: a *Bécs városnak...* idézett strófája hasonló kérdéssel fordul a könnyeket vivő Dunához, s a *késérű* jelző mindkét versben fontos szerepet kap. A *Rákócziné* második, illetve záró strófája ugyanis párhuzamos szerkesztésű, s azonos rímzavakkal él:

Mi lelt, mi lelt, szóke asszony, kékszemű?³⁵

Társam után az én szívem késérű: [...]

Búbánatos szóke asszony, kékszemű!

Meddig lesz még a te sorsod késérű?

Itt azonban bezárul a kör. Mátray Gábor már idézett kottás kézírata megörökített egy igen ritka szakaszt a metrikai alapötletet adó dallam („Nincsen kedvem, mert a fecske elvitte”) 4. strófájaként. A fenti rím szó ötlete – túl azon, hogy ekkoriban Arany szívesen használta³⁶ – jó eséllyel innen érkezett:

Duna, Tisza, nagy két folyó zöld színű,

Pesten, Budán be sok leány kétszínű [...]³⁷

Láthattuk, hogy Arany János ilyenkor nem egyetlen forrásból emeli ki az újra felhasználandó nyelvi alkatrészeket, hanem többféle összövegből és dallamból sző szabad, asszociációs hálót, amelynek mai olvasóként feltehetőleg csak a töredékét értjük. Mégis érdemes e nyomokat követve is kutakodnunk, mert a költő életműve számtalan ilyesfajta rejtett összefüggést tartogat még.

2.

Arany különösen sok közköltészeti és népi szövegintarziával él az 1848/49-es szabadságharc idején írt, ponyván is kiadott verseiben. E művei szándékosan keresik a párbeszédet a folklórhagyománnyal, így a költő jól felismerhetően helyezte el az idézeteket. Ha úgy tetszik, Arany itt valóban népköltőként, nyilvános közköltészeti szerepet vállalva fogalmaz. A legkézenfekvőbb példa a *Nemzetőr-dal*, amelyet 1848 áprilisában írt. Egykorú autográf kézírata elkallódott, de hamar megjelent ponyván,³⁸ a költő pedig (saját versei közül egyetlenként!) megörökítette a *Dalgyűjteményben*, a dallamát „Componálta 1848. Fónagy

³⁵ A *kékszemű* jelző szintén Arany kedvelt szava ekkoriban, vö. *A méh románcza* (1847) hősnőjét.

³⁶ A *kékszemű* jelzőt vö. *A méh románcza* (1847) hősnőjének állandó jelzőjével.

³⁷ *Mátray Gábor kézírata, i. m.*, 377.

³⁸ Több kiadása ismert, pl. [Radó Imre:] *Táborba indul az őrsereg*, Debrecen, Telegdi Lajos, 1848; itt *Nemzeti Őrsereg Dala* címmel, 4 szakasszal, kisebb szövegeltérésekkel olvasható = *Riadj, magyar! 1848–1849 fametszetes ponyvái, csatakronikái*, kiad. Pogány Péter, Bp., Magvető, 1983 (Magyar Hírmondó), 183–184.

József honvédhadnagy, Szalontán” – Tari Lujza hívja fel a figyelmet, hogy ez a melódia egy elterjedt dallamtípust variál, tehát nem annyira komponálásról, mint inkább adaptációról van szó.³⁹ A nép – mint Arany szóvá is teszi – eleve átalakított egy ütemet belőle. Mivel voltaképp ez az egyetlen autográf változat a vers kezdetéről, érdemes idéznünk, már csak azért is, mivel Arany láthatólag fejből idézte, eltérően a nyomtatott kiadásoktól:

Süvegemen nemzeti szín rózsza,
Ajakamon édes babám Csókja
Ne félj, <pajtás> rózsám, nem megyek világra,
Nemzetemnek vagyok katonája.⁴⁰

A 3. sorba csúszott hiba valójában csak egy közköltészeti félsor „beszűremkedése”, hiszen a toborzók egyik típusában a katonafiúk így biztatják vagy ugratják egymást:

Ne félj, pajtás, nem bántanak,
Csak a karddal tapogatnak.⁴¹

A verset nyitó kép ugyancsak közköltési háttérrel érthető igazán. A bokkrétával díszített süveg vagy csákó mindig az ifjú legények dísze volt, s a lányok szemében is nagyon vonzóvá tette őket, a virágot is ők tűzik mellé. A legismertebb ilyen tárgyú strófát ugyancsak énekelték már a napóleoni háborúk korában (első adata 1806 tájáról való, tehát semmiképp sem kuruc kori, ahogy a népi emlékezet számontartja „Béri Balogh Ádám nótája”-ként):

Veres Csákó Süvegem
Most élem gyöngy életem,
Bokréta van mellette,
Az én ró'sám kötötte.

Ha kötötte, jól tette,
Csokot kapott érette;
Kössél ró'sám másszor is
Meg csókollak százszor is.

Kötők biz én szívesen,
Pántlikát rá szélessen;
A' melly mindég vírittson,
Soha elne hervadjon.⁴²

³⁹ Tari Lujza, *Magyarország nagy vitézség: A szabadságharc emlékezete a nép dalaiban*, Bp., Magyar Néprajzi Társaság, 1998, 130–131.

⁴⁰ I. rész, 87. sz.

⁴¹ *Közköltészet 3/A: Történeti és társadalmi költészet*, s. a. r. Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Bp., Universitas–EditioPrinceps, 2013 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 14), 128. sz., több szövegváltozatban. Egy másik vonatkozásban lásd alább!

⁴² *K. R. gyűjteménye* (Debrecen, 1839–1843), 7. csomó, 55–56.

„Nemzetiszín rózsa” persze nem létezik, úgyhogy Aranynál bízvást a süvegre tűzött kokárdára, vagyis a szalagból hajtogatott virágra gondolhatunk. Egy másik, szempontunkból nagyon fontos sorpár a *Nemzetőr-dal*ból:

Nem kerestek engemet kötéllel,
Zászló alá magam csaptam én fel

Ez nem más, mint egy közköltési katonapanaszra adott ellenpontoszó válasz. A dalt a XVIII. század vége óta számtalan változatban feljegyezték, s noha Arany nem kottázta le, de kizárt, hogy ne ismerte volna:

Már mi nállunk Verbuválnak kötéllel
Elfogják a' szegény Legényt erővel,

A' gazdagnak öt hat fiját nem bántják
A' szegénynek ha egy van is megfogják⁴³

A *Nemzetőr-dal* hőse jogosan büszkélkedik azzal, hogy őt nem kellett kényszerrel besorozni, mint már száz éve szinte minden magyar parasztfiút, hanem önkéntesként, örömeiben csapott fel katonának. Az „öt-hat garajcár” említése szintén finoman visszautal a népi katonanóta azon sorára, amely a gazdag ember fiáról szól.

Hogy a korabeli közköltészetben (és köztudatban!) mennyire elterjedt a kötéllel fogott katonák motívuma, jól érzékelteti, hogy Kecskeméthy Csapó Dániel a *Dalfűzérke* 3. kötetében 1845-ben, tehát még nem 1848 hatása alatt szerkesztette egymás mellé a *Már minálunk verbuválnak* kezdetű dalt és az alábbi, Erdélyi János versét:

Elmennék én katonának,
Csak kötéllel ne fognának;
Ugyan kinek volna kedve
Gyöngy élethez erőltetve!

Szenvedni katona' dolga,
Sok az ura, fényes szolgálta,
Egyik lábbal a' békóban,
Másikkal a' koporsóban.⁴⁴

⁴³ Uo., 2. csomó, 4a, 1–2. versszak. A versnek már a XVIII. század végi forrásai a debreceni kollégium szellemi környezetében keletkeztek. A *K. R.-kéziratsorozat* egyébként Arany *Dalgyűjteményével* számtalan repertoárbeli egyezést mutat. Erről bővebben: Csörsz Rumén István, *Arany dalgyűjteményének debreceni kapcsolataihoz: K. R. gyűjteménye = Aranyozás: Tanulmányok Korompay H. János hatvanadik születésnapjára*, szerk. Fórizs Gergely, Bp., rec. iti, 2009, 180–201. A szövegcsalád kritikai kiadása: RMKT XVIII/14, 131. sz.

⁴⁴ *Dalfűzérke válogatott népszerű dalokból*, fűzve Kecskeméthy Csapó Dániel által: *Harmadik fűzér*, Pest, Emich, 1845, 58. sz., 1–2. versszak (a *Szökött katona* c. népszínmű egyik betétdala). Előtte a „Már minálunk...” olvasható *Toborzó* címmel, 57. sorszámmal. Az ugyanezen ciklusban szereplő Döbrentei Gábor-vers, a „Sírtál anyám egykor értem” kezdetű népies műdal (55. sz., *Huszárdal*) szintén a *Nemzetőr-dal* távoli előzményei közé sorolható.

Sőt, maga Arany is visszatérő motívumként használja. *Rásüt az esthajnal* című, szintén szabadságharcos zsánerversében (1849) a betyárként bujdosó katonaszökevény így mesél sorsáról:

Nyolcszázharmincegyben
Fogtak volt kötéllel, –
És azóta mindig
A császárt szolgáltam,
Fogadom, egy sem volt
Jobb kutyája nálam.

Meg is szeretett, mert
Haza sem eresztett,
Adott a mellemre
Krajcáros keresztet:
Mármost azt akarná,
Hogy e réz keresztért
Ontsam neki én az
Ártatlan magyar vért.⁴⁵

E sorok mögött könnyen felfedezhetjük a *Nemzetőr-dal* fontos gondolatát:

Olyan marsra lábam se billentem,
Hogy azt bántsam, aki nem bánt engem⁴⁶

S ez nem véletlen, hiszen végül a betyár is csatlakozik a nemzetőrökhöz. Arany egy másik toborzó daltípus képviselőjét is nótajelzésként idézi *Egy életünk egy halálunk* című verséhez (1848):

„Muzsika szól, verbuválnak,
Csapj fel, öcsém, katonának!”⁴⁷

Ismerősen csenghet ez a nótajelzés. Közköltészeti minták nyomán Petőfi Sándor szötte bele *Katona-élet* (1847) című versébe, s Arany nyilván a lehető legtudatosabban idézte fel épp ezt a népies tónusú (eredetileg nem patetikus, hanem ironikus) Petőfi-idézetet a saját toborzójának dallamaként:

„Nehéz nekem már a bocskor,
Könnyü nekem már az ostor,
Csizmát húzok a lábamra,
Kardot fogok a markomba.
Muzsika szól, verbuválnak,
Fölcsapok én katonának, hahaha!”

⁴⁵ AJÖM I, 61.

⁴⁶ Uo., 27.

⁴⁷ Uo., 35.

Ezt az egyet bölcsen teszed;
Látom már megjön az eszed.
Arany élet, bizony isten!
Megpróbáltam, párja sincsen.
Muzsika szól, verbuválnak,
Csapj föl, öcsém, katonának, hahaha!⁴⁸

A szabadságharcos versek sorozatából végül egy nagyon „kristályos” példát idézzünk a közköltészeti háttér kreatív használatára. Az 1849-ben írt *Haj, ne hátra, haj, előre* című verset szintén ponyván terjesztették *A szabadság zengő hárfája* című, Debrecenben kiadott füzetben (Arany életében nem jelent meg többé):

Haj, ne hátra, haj előre!
Vérmezőről vérmezőre!
Mert ott az a virág terem,
Melynek neve győzedelem,
Haj rá haj!

Tavaszodik, lágy az idő,
Kihajt a fű, kövéren nő!
Az is azért olyan kövér,
Megáztatta tövét a vér,
Haj rá haj!

Hadd áztassa, hisz az nem baj,
Ha szépen hajt, nem másnak hajt:
Ha terem is, nekünk terem
A véren vett győzedelem,
Haj rá haj!⁴⁹

Jellegzetes versformája révén könnyű volt dallamot találni hozzá, ha énekelni akarták. A 8, 8, 8, 8, 3-as metrum legismertebb korabeli képviselője a *Káka tövén költ a ruca* kezdetű verbunkos nóta, amely az 1830-as évektől kéziratokban, kottás gyűjteményekben is terjedt. Hogy miért lehetünk benne csaknem bizonyosak, hogy Arany épp ennek dallamára írta ezt a csatadalt, több apró jel bizonyítja. A legfontosabb, hogy e közismert dalt ő maga több művében idézte (bár a *Dalgyűjteményben* épp nem...). Kezdő sorát a népi nyolcas sorfajta elemi példajaként idézi *A magyar népdal az irodalomban* című tanulmányban,⁵⁰ ám a neszméről szóló, Szemere Pálnak írt levelében valóságos elemzését is adja:

⁴⁸ Petőfi Sándor *Összes költeményei, 1847*, kiad. Kerényi Ferenc, Bp., Akadémiai, 2008 (Petőfi Sándor *Összes Művei*, 5), 600. sz. (51), 1–2. versszak. Jegyzetek uo. 374–376. A komikus toborzó („Gyalog verbunkos”) műfajának XVIII. századi alapszövegei: RMKT XVIII/14, 128. sz.

⁴⁹ AJÖM I, 56.

⁵⁰ „Káka tövin | költ a ruca”. Arany, *Tanulmányok és kritikák, i. m., I*, 85.

Más példát mondok. A nép fia megtelik érzelemmel, – az érzés már hullámzik, rhythmust, dallamosságot kap, (mert a zeneiség áll legközelebb a még eszmévé nem fejlett érzelemhez) de még hiányzik az eszme. Mit tesz tehát? Ex abrupto jött, gyakran össze sem függő szavak rhythmusába önti érzelmét; s csak azután törekszik e dallamos szavakhoz illő eszmét találni, mi olykor nem is sikerül. Példa saját népköltészetünk, de, némi módosítással, valamennyi nép lyrája, főleg a chinai, mely e részt a mienkkel meglepő hasonlatot tüntet elő. Mikor a dalló neki kezd: *Káka tövén költ a rucza* – akkor még nehezen van egyebe a pusztá érzelemnél, eszmeiség nélkül, melyet dallamos szavakba – egy az érzéki szemlélet köréből találomra elérántott képbe – önt; s az első sor mi egybefüggésben sincs a majdan kifejlő gondolattal, – ridegen marad. Mikor a másik sort hozzáírmi: „Jó földben *terem* a buza” akkor sincs még eszméje az érzelemhez, de már *készül lenni* mert a *terem* szó felkölti azt; e sor már nem marad oly ridegen, mint az előbbi, mert a *terem*-hez köti megszületett gondolatját: „De a hol a *hű* lány *terem*, azt a helyet nem ismerem.” Már van eszméje: *minden* leány hűtelen (mert az övé az).⁵¹

A népies műdal formai-tartalmi elemzése egyfelől arra is vet némi fényt, hogy Arany milyen kompozíciós elvárással fordul egy ilyesfajta lírai szöveghez, illetve mit tekint átveendőnek belőle. Az 1849-es, elkeseredett csatadal szövegén ez a kicsit panaszos hangú nóta – túl a valószínűsíthető dallamon – egy helyen hagyott árulkodó nyomot, épp a fenti levélben hangsúlyozott kulcsszó használatával. A *terem* ige ugyanis Arany versében éppúgy rímhelyzetbe, fókuszba kerül, ráadásul az 1. és 3. szakaszban is szerepel, utóbbiban még inkább parafrázálva az összöveget. Tegyük csak egymás mellé őket!

Haj, ne hátra, haj előre!
Vérmezőről vérmezőre!
Mert ott az a virág *terem*,
Melynek neve győzedelem,
Haj rá haj!

Káka tövén költ a rucza
Jó földben *terem* a buza
De a hol a *hű* lány *terem*,
azt a helyet nem ismerem
[Scholsem].⁵²

[...] Ha *terem* is, nekünk *terem*

Bár szokatlannak tűnhet egy szerelmi panaszdal melódiája e katonai környezetben, elgondolkodtató, hogy 1849 tavaszán egy anonim ponyvavers is épp ebben a versformában íródott (szintén nótajelzés nélkül): „Édes falum, már elhagylak”.⁵³ Arany kezében akár ez a rokon kiadvány is megfordulhatott.

Epilógusként megemlíthetjük (Stoll Bélával egyetértve), hogy a *Káka tövén...*-re egy másik jeles költő is mintaként támaszkodott, igaz, jóval később. József Attila *Holt vidék* című verse ugyanebben a formában született, szépen rá is énekelhető. Nála azonban nem a *terem* lesz a kapcsolatot jelző kulcsszó, hanem a *káka*...⁵⁴

⁵¹ Arany János – Szemere Pálnak (Nagykőrös, 1860. ápr. 14.) = AJÖM XVII, 390–391. Dőlő betűs kiemelés tőlem – Cs. R. I.

⁵² Arany levélrészlete nyomán, az 5. sor egykorú források alapján pótolva.

⁵³ *Önkéntesek búcsúdala = Riadj, magyar!, i. m., 393–394.*

⁵⁴ Csörsz, *Szöveg szöveg hátán, i. m., 99.*

3.

Végül lássunk néhány további közdalt, amelyek Arany saját műveinek hátországához szervesen hozzátartoznak, de nem szerepelnek a *Dalgyűjteményben*. Többségüket nótajelzéseként vagy az adott vers „mögöttes” dallamaként is hivatkozta a költő, tehát a kapcsolatot nyilvánosan is felvállalta.

A szabadságharc végén, de legkésőbb 1850-ben keletkezett *A betyár* című, töredékben maradt ciklus.⁵⁵ A kritikai kiadás szerint „Kézirata megvolt a költő hagyatékában, az előbbivel [a *Nyalka huszár* c. 1849-es verssel – Cs. R. I.] egy íven. A dallam mindenütt későbbi írással.” Természetesen nem kotta volt a tételek mellett – mint azt a kicsit suta jegyzet sejteti –, hanem nótautalás. Akár későbbi, akár egyidős a versekkel, tanulságos lehet a szempontunkból.

A *Dalgyűjteményben* a négy tételből csak kettőnek találjuk meg a lekötött nótajelzését: az I. tételét („Kondorosi csárda mellett”; nótajelzés: *Bort ittam én, boros vagyok*) és a IV. tételét („Jó huszár volt Pista”; nótajelzés: *Majd elmegyünk, rózsám[, Komáromba]*). Ezúttal a másik kettőről lesz szó.

A II. tétel nótajelzése: *Porcsalmi Palkó nótája*, de ilyen címmel aligha tudnánk azonosítani ezt a 4×9-es strófát. A versformát vö. Kazinczy közismert dalával, ami a *Dalgyűjteményben* is szerepel: *Fekete szemű szép hölgyecske*⁵⁶ (meglehet, hogy Arany épp ezt a dallamot érezte a 4×9-es versforma legjellemzőbb képviselőjének). A nótajelzés azonban pontosabban feloldható, hiszen eredetileg hosszabb szövegkezdet is szerepelt benne:

Virágokból lesz a koszorú,
Porcsalmi Palkó szomorú.⁵⁷

Így már könnyebb azonosítani: a Koszorú: Szépliteratúrai Ajándék 1832-es évfolyamában közölte Ecsedi Gyula a *Népdalok I.* című ciklus 2. darabjaként – Arany tehát ezt is ismerhette már Debrecenből (1834–1836) vagy Kisújszállásról (1835).⁵⁸ A népies műdal nem annyira *A betyár* vonatkozó részletéhez szolgált mintául, mint egyik hasonló műfajú Arany-népdalhoz, az *Elesett a Rigó lovam patkója* (1856) kezdetűhöz:

Házam volt, elégett; azt bánom,
Szőlőm volt, elpusztult, sajnálom,
Lovam volt, ellopták, ez is tör,
Rózsám volt, elvitték, ez megöl.⁵⁹

Volt nekem egy fehér házam, leégett;
A telekem, azt se tudom, kié lett;

⁵⁵ AJÖM I, 66–70.

⁵⁶ I. rész, 90. sz.

⁵⁷ AJÖM I, 428.

⁵⁸ A teljes Ecsedi-ciklus: Koszorú, 12(1832), 61–63.

⁵⁹ *Uo.*, 61.

Be van írva vásárhelyi tanácsnál, –
Ej no! hiszen több is veszett Mohácsnál!

Volt szeretóm, esztendeig sirattam,
Az nekem a mindennapi halottam,
Most is megvan az a gonosz, de másnál,
Ej no! hiszen több is veszett Mohácsnál!⁶⁰

Éppígy kimaradt a *Dalgyűjtemény*ből a III. rész kottája: *Pej paripám patkószege*; eredetileg: *Nincsen olyan derék fattyú, mint Miska*.⁶¹ Az előbbinek a néphagyományon túl reformkori adatok is vannak a terjedéséről (az utóbbihoz egyelőre nem találtunk adatot). Arany a kezdősort az alliteráció szép példajaként idézi *A magyar nemzeti vers-idomról* szóló tanulmányában.⁶² Erdélyi Jánosnál ekként olvashatjuk a kérkedő pusztai betyár dalát:

Pej paripám patkószege de fényes,
Madarasi csárdás lánya, de kényes,
Bodor haját illegeti vállára,
Száz talléros kendőt tesz a nyakára.⁶³

Dallama Mátray Gábor kézírata szerint akár megegyezhetett a „Deres a fű, kedves lovam, ne egyél” melódiájával.⁶⁴ Ennek szövegét viszont Arany is idézte *A magyar népdal az irodalomban* című tanulmányában,⁶⁵ tehát e szövegcsoporthoz ismeretét két irányból is adhatjuk.

Nem kottázta le Arany az *Ég a kunyhó, ropog a nád* dallamát sem. Erre éneklendő az 1867-ben írt *Kis keresztm hogy szereztem?* kezdetű satirikus vers (*A csillag-hulláskor*, VI). Népszerűségéhez nem fér kétség, de lehet, hogy a költő csak később ismerte meg, illetve hogy dallamközösség révén esetleg más szövegkezdettel szerepel a *Dalgyűjtemény*ben. 1818-ban a *Hasznos Múltak*ban közölte elsőként Kultsár István, innentől sokféle változata ismert, többek közt Arany költőbarátjának, Tompa Mihálynak a kézíratos *Dalfűzéréből* (1844). Kecskeméthy Csapó Dániel így adta közre:

Ég a' kunyhó, ropog a' nád,
Be szeretem én a' barnát.
Míg a' szőke lyánt szerettem,
A barnát csak megvettem.

Ugy vágyom most a' szőkére,
Mint a' szöllő-szemecskére:

⁶⁰ AJÖM I, 264, 2–3. versszak.

⁶¹ *Uo.*, 428.

⁶² Arany, *Tanulmányok és kritikák*, i. m., I, 294.

⁶³ *Népdalok és mondák*, [1], i. m., 261. sz., 1. versszak [Muzsli, Pápa, Szombathely]. A 262. szöveg ugyanezzel a szakasszal indul.

⁶⁴ Mátray Gábor kottás kézírata, i. m., 137–138.

⁶⁵ Arany, *Tanulmányok és kritikák*, i. m., 87.

De még inkább a' barnára,
Mint a borizú almára.⁶⁶

Ez a dalocska az Arany-féle bökvers értelmezését is megkönnyíti (túl azon, hogy jól ismerjük a költő magánvéleményét a kitüntetéssel kapcsolatban). A közköltési dalban a beszélő maga sem tud dönteni, melyiket kívánja jobban: a szókét vagy a barnát. A kívánság csapdájára emiatt figyelmeztet ironikusan az érdemrend kapcsán:

Kis keresztem
Hogy szereztem?
Feleljétek ezt, ha kérdik:
Elkopott a lába térdig.⁶⁷

Vannak rejtőzködő nótajelzések, zenei inspirációk is a hatalmas életműben. Csupán egy Csengery Antalnak írt levél fedi fel, hogy *Az egri leány* kezdetű Arany-ballada (1853) III. része is dallamkövető:

[...] én előttem – a lengyel táncot írván le: pl. Magyar és lengyel deli táncra lendül – amaz ismeretes lengyel dallam lebegett: Busul a lengyel hona állapotján. [...] Azt tudom, hogy a mondott lengyel dallam szerint végig énekelhető.⁶⁸

Rozgonyi püspök palotája nyitva,
Négy sor ablakkal kivilágosítva:
Magyar ott a lengyelt szívesen látja,
Uj ismerőse, régi jó barátja.⁶⁹

A lengyel himnuszként közismert dallamot az 1830-as évek óta magyarul is sok kéziratba feljegyezték, néha hangjegyekkel, mint például Arany János földije, Szalontai Madass Sándor az 1850-es években:

Búsúl a' Lengyel honja állapotján
Mert Ponyatowszky nintsen a' csatáján
Kesereg a' Vajda, és az egész Pórság
Zokogva kiáltják: Óh arany szabadság.⁷⁰

⁶⁶ Kecskeméthy Csapó, *Dalfűzérke, i. m.*, I (1844), 16. sz.

⁶⁷ Arany János, *Zsengék, töredékek, rögtönzések*, kiad. Voinovich Géza, Bp., Akadémiai, 1952 (Arany János Összes Művei, 6; a továbbiakban: AJÖM VI), 140. A sorozat többi feloldható nótajelzése is ilyen tartalmi ellenpontot jelent, ezeket a *Dalgyűjteményről* mint ihletforrásról szóló cikkemben elemzem (megjelenik 2017 végén).

⁶⁸ Arany – Csengery Antalnak ([Nagy]Kőrös, 1856. jún. 23.) = AJÖM XVI, 711 (eredetileg időmérték-jelekkel); idézi AJÖM I, 478.

⁶⁹ AJÖM I, 210.

⁷⁰ *Szalontai Madass Sándor kézírata* (1850-es évek) Kolozsvár, Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, MS 1531, 176 (Nr. 98).

A dal többszörösen túllépett eredeti lengyel kontextusán, Jan Kamiński versén. Káldy Gyula szerint „akkor keletkezett, a mikor *Poniatowszky Antal herceg* – francia marsal – a lipcsei csata alkalmával az Elster folyóban lelte halálát. Őt szánta I. Napoleon a felállítandó lengyel királyság trónusára – s erre vonatkozik a költemény első versszaka. [...] hozzánk azonban csak a 30-as évek elején jutott s közkedveltségű énekké vált, s mai napig is fennmaradt, a függetlenségi harczok alatt nálunk [...] polgárjogot nyert.⁷¹ 1849 végén a következő verset alkalmazták dallamára:

Busul a magyar
Hona állapotján,
Mert Kossuth Lajos
Nincsen a kormányán.
Kesereg a honvéd.
S az egész magyarság
Zokogva kiáltja:
Oda a szabadság! stb.

Az 50-es évek elején pedig – persze csak titkosan – a következő versre énekelték.

Bosszus Nemezis bünteti Hunniát
Dulni bocsátja öldöklő angyalát;
De virul a hajnal, s a vész messzi nyargal,
Éled a harczvihar, győzni fog a magyar! stb.⁷²

A Kościuszko-szabadságharc üzenete itt az 1848–49-es testvérnép-hagyományra is rájátszik, sőt az említett kesergő átíraton túl Bem kultuszához is hozzájárult egy örvendező travesztiával,⁷³ tehát sokszorosan tiltott dolog lett volna „leleplezni” e rebellis dalt 1853-ban. Még akkor is, ha a középkori tárgy ezúttal is védelmet nyújtott a költőnek (vö. *A walesi bárdok* stb.).

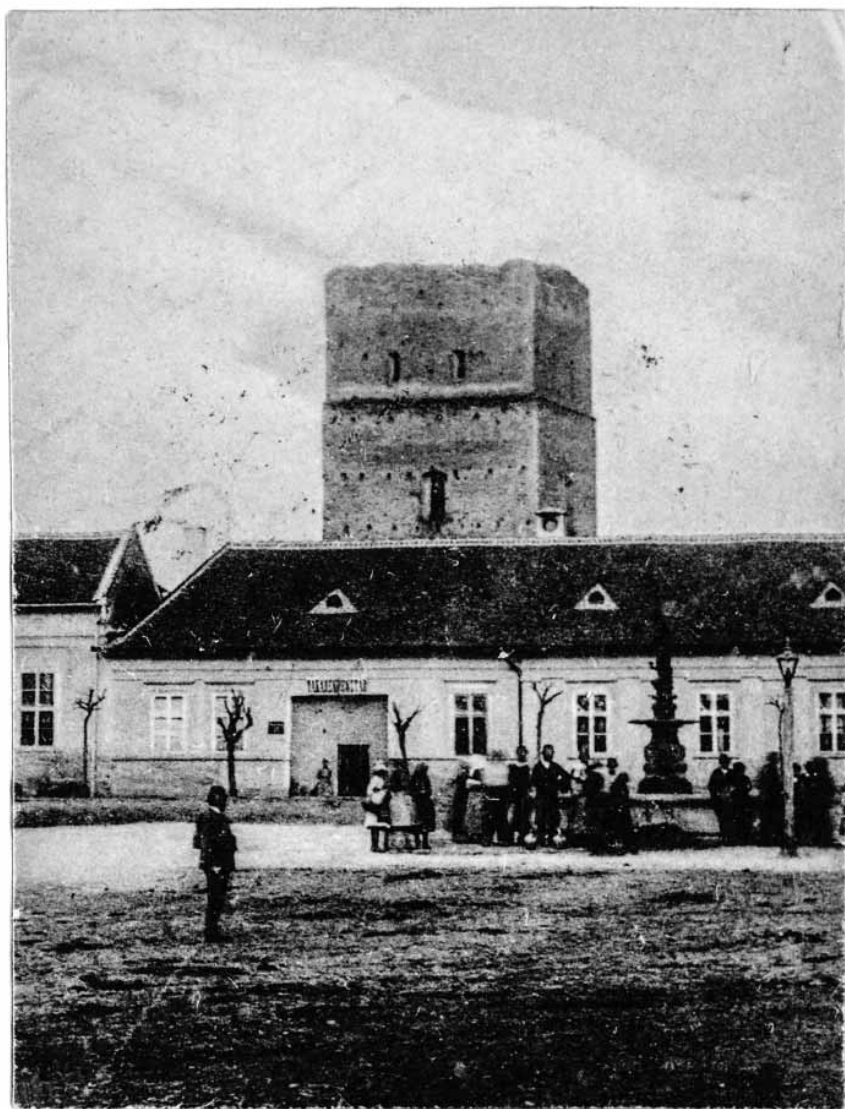
Arany tehát olyan jellegzetes szövegek és műfajok nyomait villantja fel több saját versében, amelyek széles körű ismertségéről meg lehetett győződve. Ilyenkor ezek a szavak-szintagmák-rímek mind a hagyományhoz való erős és szívós kötődését tükrözik. E verseiben (de sok másakra is gondolhatunk) nem akart szándékoltnan egyedi lenni, sokkal inkább a már megteremtett nyelvi-iro-

⁷¹ Nem véletlen, hogy Szalontai Madass Sándor kéziratában közvetlenül Petőfi Sándor *Nemzeti dal*ának kottás lejegyzése (174–175) után szerepel. A 182. lapon a „Búsul a magyar...” parafrázis olvasható *A Magyar bújja* címmel, a 195. lapon pedig „Hű lengyel vagyok” kezdettel egy másik, hasonló vonatkozású hazafias szerelmi dalt jegyzett le.

⁷² Káldy Gyula, *Az 1821–1861 években keletkezett magyar történeti énekekről és indulókról*, Bp., Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895 (A Magyar Történelmi Társulat Felolvasásai, 1), 5–6.

⁷³ Kanyaró Ferenc bukkant rá egy XIX. századi kéziratban, vö. *Erdélyi népbáladák és epikus énekek: 1892–1905*, Kanyaró Ferenc szétszóródott hagyatékát összegyűjt., kiad. Olosz Katalin, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2015, 359–360, jegyzet: 720.

dalmi nyersanyagok értő kezű rendbe tevője, újraszövője. Annak is szerepe lehetett ebben, hogy költői pályakezdekésekor, Nagyszalontán gyakorlatilag a közösségi alkalmi poézis módszertanát és életformáját sajátította el, s ha sorskízisei és kortársait messze meghaladó műveltsége tovább nem mozdítják e pontról, könnyen lehet, hogy megbecsült és termékeny lokális versfaragóként élte volna az életét. Erre már gyermekfejjel minden esélye megvolt lenyűgöző szókincse és nyelvérzéke miatt, de mint láttuk, imitációs-integrációs készsége miatt is. Ez utóbbinak ugyancsak hasznát vette később, immár egy új költői életforma keretei között.

A CSONKA-TORONY ÉS AZ ARANY PALOTA